

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

STRESZCZENIE

I. Artykuły. Studia

ZARYS GENEALOGII RODU RÖMERÓW

Vytautas Aleksiejūnas

Artykuł ukazuje genealogię tzw. generalskiego odgałęzienia przedstawicieli rodu Römerów, przodków prof. Michała Römera. Rodowód Römerów wywodzi się z Niemiec. W XIII wieku jedno z jego odgałęzień osiedla się w Inflantach, a od XVII wieku Römerowie stopniowo przenoszą się na Litwę. W zachowanym drzewie genealogicznym Römerów zarejestrowano trzynaście pokoleń jego przedstawicieli. Herb rodu – “Scypion” znalazł się wśród najznakomitszych inflanckich herbów rodowych.

Rozpoczynając od przedstawiciela czwartego pokolenia Stefana Römera (1560–1635) znane są dokładniejsze fakty historyczne, związane z tą rodziną. Stefan Römer wspomniany jest jako administrator majątku książęcego. Wykazał się w walkach i dlatego też za zasługi zostały mu nadane dobra ziemskie.

Wybitnym dowódcą był też gen. artylerii litewskiej Mateusz Römer (1606–1699). Tytuł wojskowy Mateusza Römera został przyjęty przez jedno z odgałęzień rodu – zwane generalskim.

W wieku XVII Römerowie przenoszą się na Litwę, gdzie stopniowo obejmują ważniejsze stanowiska, uczestniczą w zarządzaniu państwem, wciąż zwiększając swoją władzę. Wywodzący się z przełomu końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku Michał Józef Römer (1778–1853) jest postacią znaną tego okresu jako wybitny działacz społeczno-polityczny. Przez dłuższy okres był przewodniczącym Wileńskiego Sądu Komisji Edukacyjnej, był wybierany na marszałka powiatu trockiego, później na marszałka guberni trockiej. Znacząca działalność M. J. Römera ściśle wiąże się z różnymi stowarzyszeniami (Wileńskim Związkiem Drukarzy, masonerią wileńską).

W XIX–XX w. Römerowie odegrali wielką rolę w życiu społeczno-kulturalnym Litwy.

BOHDANISZKI RÖMERÓW

Steponas Deveikis

Bohdaniszki znajdują się w obecnym rejonie rokiskim, niedaleko miejscowości Abele i Krewno. Tu właśnie ród Römerów nabył dobra w w. XVIII i w pierwszej połowie w. XIX już władał większością okolicy.

W Polsce (Biblioteka Narodowa w Warszawie) jest przechowywany inwentarz dworu w Bohdaniszkach z 1833 r. Dwór w Bohdaniszkach był własnością Mi-

chała Józefa Römera (1778–1853), marszałka wileńskiego, mistrza loży masonskiej “Gorliwy Litwin”.

Po jego śmierci Bohdaniszki stały się własnością niepełnoletniego wnuka Michała Kazimierza Römera (1845–1920). Władał Bohdaniszkami przez 68 lat. Z jego też imieniem należy wiązać upadek dworu w końcu XIX i na początku XX wieku. Zachował się spory materiał ikonograficzny z owego okresu.

W 1920 r. majątek dworu został podzielony między spadkobierców. Część posiadłości przypadła w udziale córce Elwirze Römer-Mieczkowskiej oraz synowi prof. Michałowi Piusowi Römerowi. Profesor osiadł na swojej części: ok. 1925 r. zbudował tu dom mieszkalny, kuchnię, spichrz i inne zabudowania gospodarcze, stylowy mostek, uporządkował stawy, zasadził ogród.

Spadkobierczynią była także Maria Römer, najmłodsza siostra Michała Römera. Podział majątku nastąpił w 1921 r.

Obecnie dwór w Bohdaniszkach jest bardzo zaniedbany, chociaż już w 1990 r. zostały przeprowadzone wstępne badania dotyczące jego rekonstrukcji.

DROGA RÖMERA KU OBYWATELSKIEMU SAMOOKREŚLENIU SIĘ

Mindaugas Maksimaitis

W artykule został ukazany rozwój poglądów Michała Römera na jego związki z krajem ojczystym - Litwą i Litwinami. W domu rodzinnym Römera panował duch polski, na co dzień używano języka polskiego, jednakże wszyscy Römerowie swobodnie posługiwali się też językiem litewskim. W wyobraźni Römera, wyniesionej z lat dzieciństwa, Polska i Litwa stanowiły dwa elementy wspólnej całości.

Przez dłuższy okres (prawie 10 lat) Michał Römer mieszkał poza granicami Litwy, studiując w Petersburgu. Dlatego też, wiadomości o rosnącym litewskim ruchu narodowym zaczęły docierać do niego dopiero w latach 1900–1901. Największym zaskoczeniem dla Römera był cel tego ruchu – stworzenie odrębnej jednostki narodowej.

Będąc przychylnie nastawionym do litewskiego odrodzenia narodowego, mimo subiektywnego pojmowania tego procesu, którego celem, w jego mniemaniu, było stworzenie formacji narodowej, a nie terytorialnej, pozostawiającej inne narodowości poza granicami tego tworu, Michał Römer przez dłuższy czas starał się odnaleźć się w tym procesie. W końcu zdecydował się pozostać na uboczu tych wydarzeń z nadzieją, że być może w przyszłości dane mu będzie zetknąć się raz jeszcze z Litwinami.

Przybywszy w 1902 r. do Paryża, Michał Römer aktywnie włącza się do polskiego ruchu społecznego, uczestniczy w zebraniach i strajkach młodzieży rosyjskiej, interesuje się również francuskim ruchem społecznym.

Na początku 1904 r. w Paryżu zostaje założone towarzystwo “Lithuania” zrzeszające litewską młodzież akademicką. Pomysłodawcą i duszą Towarzystwa był Juozas Petrusis (1876–1958). Ten właśnie człowiek wywarł największy wpływ na poglądy i nastroje M. Römera. Juozas Petrusis potrafił przekonać M. Römera, iż

będąc Polakiem zamieszkałym na Litwie, stanie się pełnoprawnym obywatelem tego państwa. Od tej chwili M. Römer z całą energią poświęcił się pracy w "Lithuanii".

Towarzystwo było nieliczne. Większość jego członków nie była stała – jedni opuszczali Paryż, inni przybywali tu na studia. Jednakże działalność Towarzystwa była dość szeroka i bogata. Dyskusje na spotkaniach odbywały się w języku polskim. Sporo mówiono o litewskim odrodzeniu narodowym, problemach prasy litewskiej i postawie obywatelskiej.

Praca w Towarzystwie była dla M. Römera nie tylko pożytecznym doświadczeniem, kształtującym postawę obywatelską, ale również miała ogromny wpływ na dalszy rozwój jego orientacji i działalności politycznej.

Po powrocie na Litwę w 1905 r. M. Römer z ogromnym zapałem chce przyczynić się swoim doświadczeniem wyniesionym z paryskiej "Lithuanii" do propagowania idei obywatelstwa, utworzenia wśród litewskich Polaków nurtu demokratycznego, który pogodziłby ich z odradzającym się narodem litewskim, zjednoczyłby wspólne wysiłki, przygotowałby glebę dla ruchu solidarnościowego na rzecz samodzielnej Litwy oraz pomógł w rozwoju demokracji.

Pierwszym posunięciem w tym kierunku było założenie w 1906 r. dziennika w języku polskim "Gazeta Wileńska".

Koniec artykułu ukazuje wpływ na M. Römera innego Litwina – J. A. Herbaczewskiego, z którym współpracował w latach 1906–1907 w Krakowie.

Idea obywatelstwa stała się myślą przewodnią działalności społeczno-politycznej M. Römera, której pozostał jej wierny do końca życia.

MICHAŁ RÖMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)

Zbigniew Solak

Odrodzenie wolnomularstwa na Litwie nastąpiło w 1910 r. po blisko stu-letnim zakazie obowiązującym na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Z inicjatywy Jerzego Romma powstała wtedy loża "Jedność" grupująca przedstawicieli wszystkich narodowości zamieszkujących ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jedną z głównych postaci masonerii wileńskiej był Michał Römer (1880–1945) – prawnik, uczonek, działacz polityczny polsko-litewski, kierujący powstałą w połowie 1911 roku lożą "Litwa". Działalność łóż masońskich przenikała się z działalnością wileńskich demokratów - krajowców, których czołowym ideologiem był Römer. Dynamiczny rozwój masonerii na Litwie (w 1914 r. istniało już 5 łóż) został przerwany przez działania wojenne i okupację Wilna przez Niemców. Wielu ich członków ewakuowało się w głąb Rosji, a sam Römer przedostał się do Galicji, gdzie latem 1915 r. wstąpił do Legionów Polskich.

DRUGA WIOSNA LUDÓW I KONCEPCJA M. RÖMERA ODRODZENIA WKL

Raimundas Lopata

Artykuł analizuje koncepcję M. Römera odrodzenia państwowości litewskiej, rozwijanej przez niego w okresie I wojny światowej. Najwięcej uwagi poświęca się trzem częściom składowym wspomnianej koncepcji: historycznemu samostanowieniu (prawu historycznemu), federalizmowi (bardziej konfederacji, związkowi w znaczeniu wspólnoty), zasadom obywatelskim.

W historiografii pojawia się nie tyle tendencja akcentowania w programach praw historycznych konstytucjonalizującej treści prawnej, co treści politycznej mitów pobudzających uczucia narodowe. Römerowi jednakże ważniejszy wydał się pierwszy wariant, wyrażający prawną konstytucyjną drogę państwowości Litwy. Mając na myśli prawne niedociągnięcia programów etnicznych, można twierdzić, że pod względem prawnym pomiędzy mechanizmem odrodzenia Litwy a propagowanymi przez Römera projektami historycznej tożsamości Litwy i konfederacji istnieje bezpośredni związek. Z drugiej strony niewątpliwie ważne są również uwarunkowania geopolityczne, tj. stałe zagrożenie ze strony Rosji i Niemiec. Utworzenie strefy konfederacyjnej (WKL, Litwa-Białoruś, ewentualnie Łotwa, Polska) było traktowane przez Römera jako gwarancja bezpieczeństwa europejskiego. Zdaniem Michała Römera, wewnętrzną podstawą cementującą taką konfederację miała być demokratyczna instytucja obywatelska.

DWIE INTERPRETACJE LITEWSKIEGO ODRODZENIA NARODOWEGO (MICHAŁ RÖMER I JÓZEF ALBIN HERBACZEWSKI)

Vladas Sirutavičius

Pierwsze próby conceptualnego przedstawienia rozwoju litewskiego odrodzenia narodowego, czyli innymi słowy nacjonalizmu litewskiego w XIX w. i na początku XX w., są związane z działalnością osób, których poglądy były bliższe demokratycznej kulturze oraz wartościom szlachty Litwy historycznej. To Michał Römer i jego unikalne dzieło "Litwa: studium odrodzenia narodu litewskiego" (Lwów, 1908), które do tej pory nie straciło na swej wartości, i mniej znane dzieło Józefa Albina Herbaczewskiego "Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej" (Kraków, 1905).

W artykule na podstawie Herbaczewskiego i Römera z początku XX w. są odtworzone, analizowane i porównywane postawy oraz charakterystyczne dla obu autorów imperatywy, na których opierały się ich poglądy na litewski ruch odrodzeniowy. W przeciwieństwie do większości szlachty litewskiej obaj autorzy odrodzenie narodowe uznawali za nieuniknione i obiektywne zjawisko społeczne, które najpierw wiązali z ogólną demokratyzacją społeczeństwa Litwy oraz wyzwalaniem się ludu (chłopstwa) litewskiego. Zdaniem obu autorów proces histo-

ryczno-społeczny, zwany odrodzeniem narodowym, nie jest możliwy bez aktywnego udziału ludu (chłopstwa) w życiu kulturalnym i społeczno-politycznym.

Próbując wyjaśnić przyczyny, przebieg oraz treść kulturowej asymilacji szlachty litewskiej, obaj autorzy doszli do wspólnego wniosku, że część mniej "spolonizowanej" drobnej i średniej szlachty w pierwszej połowie XIX w. aktywnie uczestniczyła w procesie odrodzenia i starała się zmienić stosunek większości elity społecznej do ludu. W opinii Römera i Herbaczewskiego zmodernizowane polityczno-obywatelskie i kulturowe tradycje szlacheckie powinny odegrać ważną rolę w formowaniu demokratycznego społeczeństwa litewskiego.

W zasadzie, uważając litewskie odrodzenie narodowe za demokratyczne (było zorientowane na wartości kultury ludowej, podstawę tworzyli inteligenci pochodzenia chłopskiego) Römer i Herbaczewski spostrzegli, że w miarę upolityczniania się ruchu w jego ideologii narodowej zaczęły przeważać tendencje nacjonalistyczne (negacja pluralizmu kulturowego, koncepcja idealizowanego "czystego" narodu). To rodziło zagrożenie dla konsolidacji wszystkich demokratycznych sił Litwy. W przekonaniu obu autorów tylko zrozumienie społeczeństwa litewskiego jako szczególnej jednostki terytorialno-historyczno-obywatelsko-kulturowej mogło złagodzić ewentualne konflikty nacjonalistyczne.

MICHAŁ RÖMER A PROJEKTY DOTYCZĄCE ODRODZENIA WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO (WKL) ORAZ ZJEDNOCZENIA BAŁTÓW

Saulius Pivoras

Praca zawiera analizę porównawczą dwóch idei współpracy regionalnej narodów, które ukształtowały się na początku XIX i XX wieku oraz ocenę ich przez M. Römera.

Projekt odrodzenia historycznego WKL najbardziej konsekwentnie realizowali krajowcy.

Istotną cechą tego projektu było stosowanie zasady obywatelstwa kraju (pojmowanego terytorialnie jako ośrodka historycznego WKL, które obejmuje Litwę, Żmudź, Białoruś, Wołyń, Kurlandię).

Koncepcja WKL, zgodnie z tym projektem, wyraźnie różni się od proponowanego przez nacjonalistów litewskich etnokulturowego traktowania historii WKL, formalnie zaś jest zbliżona do popieranej przez krajowców idei odrodzenia WKL. Podobnie projekt zjednoczenia Bałtów składał się z kilku wariantów. Wariant etnokulturowy (litewsko-łotewski) ukształtował się na początku XIX w. i przetrwał do pierwszej połowy XX w. głównie w środowisku emigracyjnym (łotewskim i prawdopodobnie litewskim). Idea międzynarodowego zjednoczenia bałtyckie (litewsko-łotewsko-estońsko-fińskiego, a w perspektywie również związek z państwami skandynawskimi) ukształtowała się po odzyskaniu przez kraje Bałtów niepodległości po zakończeniu I wojny światowej. Największym osiągnięciem w tej dziedzinie było utworzenie w 1934 r. Entanty Bałtyckiej.

M. Römer należał do najbardziej aktywnych działaczy z ramienia krajowców. Popierał ideę wspólnego obywatelstwa dla Litwinów i Łotyszów oraz ich współpracy kulturalnej w obrębie odrodzonego WKL, w którym, rzecz jasna, monarchia nie była jedyną możliwą formą władzy. M. Römer był zwolennikiem aktywnej współpracy obu krajów, orientacji na kraje skandynawskie oraz uregulowania konfliktu polsko-litewskiego w kwestii Wilna.

KONCEPCJA PAŃSTWOWOŚCI LITEWSKIEJ MICHAŁA RÖMERA I PRÓBY JEJ WCIELEŃ W ŻYCIE W LATACH 1911–1919

Rimantas Miknys

Procesy odrodzenia narodowego, zachodzące w Europie w XIX wieku wykazały, że nie we wszystkich państwach przedstawiciele stanu wyższego jednakowo włączali się do procesów formowania państw narodowych. Na początku XX wieku w owej ciężkiej sytuacji znalazła się część społeczeństwa byłego WKL – kulturowo i językowo spolszczona szlachta, wychowana w tradycjach dawnego państwa WKL. Próbowano ją dopasować do nowej sytuacji narodowej.

Jako swoisty przykład takich poszukiwań w artykule omawia się postać przedstawiciela starego znanego na Litwie rodu Römerów – Michała Römera, i jego koncepcję państwowości z lat 1911–1919.

Uważa się, że na poglądy Michała Römera w kwestii państwowości litewskiej złożyły się dwa podstawowe wątki: 1. poczucie tożsamości M. Römera i wprost z nią związana ideologia krajowców, reprezentująca jego własny pogląd na: a) Litwę historyczną, b) potrzeby narodowościowe państwa i c) na Polskę i misję kultury polskiej w nowym państwie. 2. Ocena Litwy historycznej oraz ówczesnej sytuacji geopolitycznej i narodowościowej Litwy.

W latach 1911–1919 M. Römer sformułował ideę niepodległościową Litwy historycznej (Litwy oraz Białorusi) dostosowując ją do ruchu niepodległościowego Polski. Według tej idei musiał to być współczesny prototyp Rzeczypospolitej Jagiellońskiej. Litwa historyczna, jako wolne i demokratyczne państwo, powinna tworzyć związek ze współczesną demokratyczną Polską na podstawie konfederacji lub federacji, zapewniającej obu państwom bezpieczeństwo, likwidując tym samym zagrożenie ze strony Niemiec i Rosji w tym regionie. Była przewidziana możliwość transformacji tych więzi w związek państw bałtyckich.

M. Römer, szukając możliwości realizacji owej koncepcji w latach 1911–1919, próbował nawiązać kontakty z masonerią rosyjską “Wielki Wschód”, miejscowymi wileńskimi lożami masonskimi (“Jedność”, “Litwa”, “Białoruś”), legionami Józefa Piłsudskiego, polskimi instytucjami i ugrupowaniami politycznymi (Naczelny Komitet Narodowy, Blok Niepodległościowy). Jednakże pozytywnych rezultatów nie osiągnął. Wśród polityków polskich panowały nastroje endeckie, skoncentrowane wyłącznie na Polsce. Obchodziły ich tylko interesy narodu polskiego. Nie byli zainteresowani odrodzeniem Litwy historycznej. Natomiast występowali za jej podziałem, inkorporacją do polskiego państwa narodowego. Kon-

cepcja Litwy historycznej M. Römera w istocie korelowała z programem J. Piłsudskiego z roku 1919. Dlatego też, w kwietniu 1919 roku włączył się on do tego programu i próbował wcielić go w życie. Jednakże nie udało mu się zainteresować tym programem polityków litewskich o orientacji demokratycznej, dla których plany takie jawiły się jako imperialistyczne ze strony Polski. Wkrótce potem wycofuje się z życia politycznego. Prezentowana przez Römera koncepcja Litwy historycznej zawiodła. Polityka J. Piłsudskiego tzw. "faktów dokonanych" jedynie zaostrzyła stosunki polsko-litewskie.

Traktat Ryski zawarty w marcu 1921 roku między Polską a Rosją Radziecką, akcja gen. L. Żeligowskiego w październiku 1920 roku oraz uchwały Sejmu Litwy Środkowej podzieliły w znacznej części terytoria Litwy historycznej.

Procesy zachodzące pod wpływem ówczesnej ideologii nacjonalistycznej (umacnianie się świadomości narodowej, rozwój idei państwa narodowego) były na Litwie historycznej zbyt daleko posunięte, aby można było je łączyć z koncepcją państwowości litewskiej M. Römera, dopasować do poglądów ideologicznych krajowców (tożsamość historyczna przed narodową). Dlatego też wspomniana koncepcja Römera oceniana jest jako nieudana próba połączenia tradycjonalizmu (w znaczeniu Unii Jagiellońskiej) z postromantyzmem (w znaczeniu współczesnego wielonarodowościowego państwa).

MICHAŁ RÖMER LITWIE, CZYLI RAZ JESZCZE O PROBLEMIE OBYWATELSKIEGO DZIEDZICTWA LITWY

Česlovas Laurinavičius

Artykuł, zdaniem autora, podyktowany został aktualiami oraz zauważalnymi inklinacjami w koncepcji obywatelskości. Chociaż w sprawie dziedzictwa WKL toczą się dyskusje, jednak na co dzień zauważa się tendencje: apriorycznie opierające się o tezę, że współczesna Litwa jest spadkobierczynią WKL, kontemporarny obowiązek obywatelski jest dekretowany jako obywatelskie zobowiązanie się WKL. Chociaż historycznie wydaje się, że nie jest możliwe ignorowanie faktu rozpadu WKL: nowych dymensji odrodzonej Litwy.

Z zamiarem przypomnienia "rozpadu" i wynikłego z niego konfliktu autor w artykule opiera się na dziedzictwie Michała Römera, znanego prawnika ówczesnej Litwy, który jednak uważał siebie za Polaka i obywatela unijnego WKL.

Michał Römer jako typowy ideolog ówczesnej Litwy traktował ją jako jedną z realnych i nieuniknionych możliwości. Współczesną mu Litwę pojmował jako problem immanentny i pozostał niezmiennym (choć i delikatnym) jej krytykiem. Podstawą krytyki Römera było to, iż współczesna Litwa, przyswajając prawo do dziedzictwa WKL, zarazem negowała dziedzictwo obywatelskości WKL. Z tych to powodów przed byłym obywatelem WKL wynikła surowa alternatywa: albo ulec suponowanej przez współczesną Litwę przewadze litewskiego chłopstwa, albo znaleźć się poza prawem litewskim. Ta okoliczność prowadziła do permanentnego konfliktu litewsko-polskiego z groźnymi skutkami geopolitycznymi.

W takiej to sytuacji M. Römer, zdaniem autora, uczynił świadomy racjonalny krok: stanął po stronie współczesnej Litwy i tym samym przyznał Litwie chłopskiej perspektywę historyczną oraz potępił Polskę za stosowanie w konflikcie bezprawnych środków. Mieszkając w ówczesnej Litwie, poświęcił się kultywowaniu myśli prawniczej, tym samym dążąc do krzewienia europejskiej koncepcji obywatelstwa w mentalności chłopskiej. Zapewne Römer wierzył, że wcześniej czy później konflikt wywołany przez rozpad WKL zostanie zażegnany porozumieniem.

MICHAŁ RÖMER – INICJATOR STUDIÓW POLITYCZNYCH NA LITWIE

Vygintas Bronius Pšibilskis

Michał Römer, twórca litewskiego prawa konstytucyjnego, wieloletni rektor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, w latach trzydziestych naszego stulecia stał się inicjatorem studiów politycznych na Litwie. Wiedza, zdobyta podczas studiów prawniczych w Szkole Imperatorskiej w Petersburgu i w paryskiej Szkole Nauk Politycznych, umożliwiła wielostronną ocenę geopolitycznej sytuacji Litwy oraz upewniła go w przekonaniu o potrzebie utworzenia na wzór innych państw specjalistycznej instytucji nauk i studiów politycznych. Na początku 1933 r. pod kierownictwem M. Römera został powołany komitet organizacyjny szkoły nauk politycznych, opracowano statut, program nauczania składający się z 5 bloków. W październiku 1933 r. zostało zarejestrowane Towarzystwo Wyższej Szkoły Nauk Politycznych, którego najważniejszym zadaniem było powołanie i utrzymanie prywatnej uczelni. Chociaż oficjalnie projekt przedłożony przez M. Römera został oceniony przychylnie, jednak Ministerstwo Oświaty zwlekało z jego rejestracją. W r. 1937 inicjatorzy wreszcie upewnili się, że ich wysiłki są bezowocne i zrezygnowali ze swoich zamiarów. Towarzystwo, które w rzeczywistości nawet nie rozpoczęło swej działalności, zostało rozwiązane. Zasady pluralistyczno-demokratyczne, stanowiące podstawę programu nauczania szkoły, nie były do przyjęcia dla zwolenników silnej władzy prezydenckiej, oraz były sprzeczne z ideami autorytaryzmu. Dzięki staraniom ideologa narodowców I. Tamošaitisa i innych w maju 1933 r. utworzono Instytut Nauk Społecznych i Politycznych, który zagłuszył wysuniętą przez M. Römera ideę Szkoły Nauk Politycznych w Kownie.

WKŁAD MICHAŁA RÖMERA DO KWESTII KŁAJPEDZKIEJ W SĄDZIE HASKIM

Rimantas Miknys

1 sierpnia 1932 roku Trybunał w Hadze uznał prawo gubernatora Kłajpedy (przedstawiciela Rządu Litwy w kraju) do odwoływania z zajmowanego stanowiska przewodniczącego dyrektoriatu w sytuacjach wyjątkowych, jeżeli jego działalność narusza suwerenność i integralność Litwy lub jest sprzeczna z zasadami Konstytucji Litwy w kwestii kraju autonomicznego, Konwencją oraz

statutem Kłajpedy. Ten fakt oceniono jako zwycięstwo Litwy nad aneksyjnymi dążeniami Niemiec wobec kraju kłajpedzkiego.

Opinia publiczna na Litwie to zwycięstwo wiązała nie tylko z praworządnością, ale także doskonałym reprezentowaniem jej interesów w Trybunale. Obok oficjalnego przedstawiciela Litwy Vaclavasa Sidzikauskasa w roli sędziego narodowego ad hoc występował także prof. Michał Römer. Jego pozycja w sądzie w Hadze nie była jednoznaczna z pozycją oficjalnego przedstawiciela Litwy, który oceniał postawę Römera jako liberalną, nie obywatelsko-patriotyczną, a raczej osobistą.

Analiza dorobku naukowego i publicystycznego M. Römera oraz jego "Dzienników" nie wskazuje na to, aby jego postawa była motywowana pobudkami osobistymi. Nie ulega wątpliwości, że o takim jego stanowisku zadecydowały poglądy ideowo-polityczne, poglądy na problemy państwowości ówczesnej Litwy. Pełniąc w Hadze funkcję sędziego narodowego, M. Römer podkreślał konieczność zachowania odrębności kraju kłajpedzkiego, był przeciwnikiem ograniczania uprawnień organów autonomicznych. Jako zwolennik władzy demokratycznej, tworzenia obywatelskiego, a nie narodowościowego społeczeństwa, był przeciwnikiem kolonizacyjnego przyłączenia tego kraju do Litwy. Ponadto był rzecznikiem pielęgnowania specyfiki tego kraju, dążył do zachowania jego struktur z myślą o przyszłości demokratycznej władzy na całej Litwie. Jego zdaniem w warunkach rządów autorytarnych na Litwie te struktury stanowiły realną podstawę takich perspektyw. Szczególnie to podkreślił komentując orzeczenie Trybunału. Podczas rozpatrywania kwestii kłajpedzkiej w sądzie haskim w lipcu–sierpniu 1932 r. M. Römer jako sędzia ad hoc ze strony litewskiej nie potrafił uzyskać sankcji międzynarodowej praworządności na suwerenność Litewskiego państwa w Kłajpedzkim kraju, jak również na stworzenie przesłanek dla rozstrzygnięcia wewnętrznych problemów państwowości litewskiej.

II. O MAWIANE ZAGADNIENIA: MIĘDZY LITWĄ HISTORYCZNĄ A ETNOGRAFICZNĄ

ROLA POLAKÓW NA LITWIE I NIEMCÓW NA ŁOTWIE W PROCESACH KONSOLIDACJI NARODOWOŚCIOWEJ

Saulius Pivoras

Praca stanowi analizę porównawczą roli dwóch wspólnot etnokulturowych, do 1918 r. należących do Imperium Rosyjskiego w procesach konsolidacji narodowościowej.

Polskojęzyczna szlachta litewska w I poł. XIX w. w sensie etnokulturowym nie utożsamiała się z Polakami. Demokratycznie nastawione skrzydło szlachty zaczęło interesować się litewską kulturą ludową oraz troszczyć się o prawa obywatelskie ludu. Procesy integracyjne w społeczeństwie litewskim zostały przer-

wane przez stłumienie Powstania Styczniowego i w ślad za nim reakcyjną politykę władz rosyjskich, która sprzyjała "polonizacji" litewskiej szlachty. Jednakże nastroje części szlachty litewskiej odrodziły się w latach 1905–1915 w ruchu politycznym (ruch krajowców). Podstawę programu konsolidacji narodowościowej ruchu stanowią zasady suwerenności historycznego WKL.

Większość Niemców na Łotwie do połowy XIX w. nie zdradzała jakiegokolwiek chęci społecznej wspólnoty z Łotyszami. Jedynie nieliczni przedstawiciele Niemców bałtyckich uczestniczyli w kształtowaniu kultury łotewskiej, kilku z nich zajmuje poczesne miejsce w łotewskiej historii. W II poł. XIX w. (1877–1878) na krótko pojawiły się nadzieje, że przedstawiciele Łotyszów zostaną wciągnięci do politycznych organów samorządowych, na co liczyli Niemcy bałtyccy. Jednak tak się nie stało, a rewolucja 1905 roku ostatecznie utwierdziła konflikt łotewsko-niemiecki. Część Niemców bałtyckich emigrowała, pozostali zaś liczyli na pomoc i ingerencję ze strony Niemiec.

Po wybuchu I wojny światowej krajowcy i litewscy demokraci podjęli kilka ważnych wspólnych decyzji (m. in. Uniwersał Tymczasowej Rady Konfederacji Wielkiej Litwy z dn. 19.12.1915), które mogły doprowadzić do odtworzenia historycznego WKL. Za tym projektem M. Römer agitował obóz zwolenników Piłsudskiego. Niestety, proniemiecka działalność polityczna litewskich nacjonalistów, imperialistyczne ambicje Piłsudskiego, nacjonalistyczne dążenia polskich demokratów narodowych (endeków) oraz bierność Polaków na Litwie nie doprowadziły do "odtworzenia" etnograficznego WKL, lecz do konfliktu litewsko-polskiego i upadku konsolidacji narodowościowej.

Po okupacji Kurlandii w r. 1915 i Łotwy Środkowej oraz Estonii w 1918 r. Niemcy bałtyccy popierali idee stworzenia zależnych od Niemiec struktur politycznych, w których Łotysze i Estończycy byłiby mniejszościami narodowościowymi. Po ostatecznej klęsce Niemiec w I wojnie światowej idee te upadły. Pomimo to, mniejszość narodowa Niemców bałtyckich na Łotwie korzystająca z poparcie Niemiec nie stała się, niestety, podporą konsolidacji narodowościowej. Po podpisaniu przez Niemcy i Związek Radziecki porozumienia z dn. 23 sierpnia 1939 r. rozpoczęła się repatriacja Niemców bałtyckich.

Konsolidacja narodowościowa w obu krajach nie powiodła się. Na Litwie szanse ku temu były większe aniżeli na Łotwie. Można to wytłumaczyć odmienną strukturą społeczną Litwy i Łotwy oraz tradycjami historycznymi.

CHARAKTERYSTYKA POGLĄDÓW IDEOWO-POLITYCZNYCH TADEUSZA WRÓBLEWSKIEGO

Darius Staliūnas

Określenie ideowo-politycznych więzi organizacyjnych oraz orientacji krajowców, które ukształtowały się na początku XX w., stanowi problem, aczkolwiek znane są ich akcje polityczne oraz skład trzonu tej organizacji (M. Römer, L. Abramowicz, T. Wróblewski).

Krajowców łączyło dążenie do odrodzenia WKL jako jedności państwowej trzech równoprawnych wspólnot (Polaków, Litwinów, Białorusinów). Wyjątkowe miejsce wśród krajowców zajmuje T. Wróblewski (1858–1925), którego poglądy ideowo-polityczne omawiamy w niniejszej pracy. T. Wróblewski pochodził z rodziny, w której głęboko zakorzenione były tradycje demokratyczne i którą dosięgły represje popowstaniowe. Swoim najbliższym – głównie matce – zawdzięcza wykształcenie, poczucie tolerancji, oparte na zasadach etycznych, obowiązku służenia społeczeństwu, którego jest się częścią – co w jakimś stopniu zadecydowało o wyborze zawodu prawnika.

Pytanie o to, interesy której części społeczeństwa T. Wróblewski uważał za najważniejsze, nabiera wagi w świetle ewolucji jego poglądów politycznych. Do 1890 r. w jego poglądach dominuje czynnik socjalny – zainteresowanie najniższymi warstwami społeczeństwa. Troska o los ojczyzny wymaga samouświadomienia. Lata 1890–1905 stanowią najważniejszy okres ewolucji poglądów politycznych Wróblewskiego. W 1905 r., który uchodzi za rok powstania koncepcji krajowej, T. Wróblewski skupia uwagę na problemach narodowościowych. Na podstawie koncepcji krajowców, dotyczącej koegzystencji trzech wspólnot etnokulturowych w WKL, ukształtował się jego pogląd na Polaków w WKL. Uważał on, że wszyscy Polacy stanowią jedną jednostkę etnokulturową, gdy np. inny krajowiec L. Abramowicz uznawał odrębność wspólnoty etnokulturowej Polaków w WKL i w Polsce. Jest to podstawa akcentowania zróżnicowania etnokulturowego Polaków w WKL.

W kwestii narodowościowej T. Wróblewski oddawał pierwszeństwo czynnikowi subiektywnemu – tożsamości narodowej, chociaż nie pomijał obiektywnych czynników – historycznych, geograficznych, kulturowych – podkreślanych przez innych krajowców. Akcentowanie subiektywnego czynnika jako podstawowego przy określaniu narodu w koncepcji T. Wróblewskiego stanowi przeciwwagę dla wysuwanych przez nacjonalistów obiektywnych, ale odmiennych czynników.

Krajowcy dążyli do skonsolidowania ziem WKL na podstawie obywatelstwa. T. Wróblewski proponował wariant korporacji narodowościowych jako syntezę kulturowego i obywatelskiego modelu tworzenia państwa. Jego zdaniem to był najlepszy sposób uniknięcia problemów narodowościowych. W swej działalności opowiadał się za odtworzeniem zmodernizowanego WKL. Możliwość realizacji swych idei widział jedynie w oświeceniu całego społeczeństwa, w podnoszeniu poziomu jego kultury i etyki. Tylko w takich warunkach – jego zdaniem – są możliwe znaczące zmiany. Do takiego wniosku T. Wróblewski doszedł jeszcze w młodości pod wpływem pozytywistycznej koncepcji pracy organicznej, co później stało się jego główną zasadą działalności.

T. Wróblewski unikał kontaktów z przedstawicielami różnych nurtów politycznych i prawdopodobnie dlatego nie cieszył się pełnym ich zaufaniem. Po akcji Żeligowskiego polityczna aktywność T. Wróblewskiego osłabła, chociaż brał on udział w działalności loży masonskiej Tomasza Zana, współpracował z „Przeglądem Wileńskim”.

Analiza treści poglądów ideowo-politycznych T. Wróblewskiego w kontekście ideologii krajowców pozwala określić Wilno jako formę jego życia duchowego, "ognisko życia i pracy".

LUDWIK ABRAMOWICZ I MICHAŁ RÖMER W KWESTII PAŃSTWA LITEWSKIEGO XX W.

Vytautas Berenis

L. Abramowicz i M. Römer należeli do tzw. grupy krajowców powstałej na początku XX wieku. Korespondencja obu polityków ukazuje ewolucję ideologii krajowców w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. W warunkach skomplikowanej sytuacji geopolitycznej w Europie Wschodniej oraz trwającego konfliktu polsko-litewskiego L. Abramowicz i M. Römer wykorzystując ideologię krajowców próbowali rozstrzygać rzeczywiste problemy polityczne. Jednak realia polityczne ujawniły daremność ich ideologii.

III. PUBLIKACJE

ŻYCIORYS MICHAŁA RÖMERA

Przygotował Mindaugas Maksimaitis

Publikowany życiorys jest pisany ręką samego Michała Römera jak można sądzić około roku 1925–1926. Rękopis został nie ukończony, jego oryginał obecnie jest w posiadaniu córek.

Koleje życiowe M. Römera, jako przedstawiciela polskiej społeczności szlacheckiej na Litwie, były nietypowe dla człowieka o takim położeniu społecznym i takiej narodowości. Publikowany szkic, zawierający informacje na temat rodziny, dzieciństwa i młodości (1880–1914), stanowi autentyczny materiał do poznania źródeł poglądów jego autora. Utrwalone tu zostały najważniejsze fakty z tego okresu życia M. Römera: pochodzenie, nauka, rozległa działalność społeczna, zaangażowanie się w ruch litewskiego odrodzenia narodowego, kształtowanie się i motywacja poglądów na ten proces i swe miejsce w nim. Szeroko jest ukazana działalność M. Römera związana z wydawaniem dziennika "Gazeta Wileńska" oraz pracą nad monografią "Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego".

Życiorys konkretnego człowieka został ukazany na tle życia społeczno-politycznego końca XIX i początku XX wieku. Zawiera bogaty materiał poznawczy o charakterze ogólnym, np. informacje o działalności i działaczach ówczesnych towarzystw litewskich "Želmuo" i "Lithuania" w Paryżu, przegląd życia społecznego w wielonarodowościowym Wilnie czy też sylwetki działaczy litewskich, polskich, białoruskich lub żydowskich.

TRZY DOKUMENTY Z AKT OSOBISTYCH M. RÖMERA

Przygotował Mindaugas Maksimaitis

Publikowane trzy dokumenty autorstwa M. Römera: zyciorys oraz "Spis podróży zagranicznych prof. Michała Römera" i "Spis publikacji prof. Michała Römera" – pochodzą z akt personalnych kierownika Katedry Prawa Państwowego Wydziału Prawa Uniwersytetu Wileńskiego profesora Michała Römera, znajdujących się wśród akt personalnych pedagogów republiki [zb. 2, poz. 494] zbiorów Komisariatu Oświaty Ludowej Litewskiej SRR, przechowywanych w Litewskim Archiwum Państwowym [R-762].

Wspomniane trzy wzajemnie uzupełniające się dokumenty są źródłem cennej i szczegółowej informacji o M. Römerze, szlachetnym i wielce zasłużonym dla Litwy i jej nauki człowieku, o jego życiu i działalności do jesieni 1940 r.

Publikowany zyciorys jest ostatnim i najbardziej wyczerpującym spośród kilku innych znanych zyciorysów M. Römera.

Swoje podróże zagraniczne M. Römer dzieli na podróże naukowe, emigrację polityczną, podróże turystyczne, pobyt za granicą w okresie wojny, w celach zdrowotnych, podróże w sprawach naukowych i państwowych.

W spisie publikacji M. Römer wymienia 25 konkretnych pozycji "poszczególnych wydawnictw" oraz podaje najważniejsze wydawnictwa polskie, litewskie, rumuńskie i francuskie, w których publikował swoje artykuły.

Michał Römer

SPÓR POLSKO-LITEWSKI

Przygotował Egidijus Motieka

Ten artykuł M. Römera ukazał się w 1909 r. początkowo w prasie polskiej, a następnie również litewskiej. Już wówczas wzbudził on wiele kontrowersji wśród Polaków w Polsce, jak też Polaków i Litwinów na Litwie. M. Römer przedstawia krótki zarys historii stosunków polsko-litewskich od końca XIV w. do połowy XIX w. Następnie przechodzi od historii politycznej koegzystencji Litwy i Polski do zapoczątkowanego pod koniec XIX w. konfliktu polsko-litewskiego. Główny akcent autor kładzie na kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego na Litwie pod koniec w. XIX i na początku XX w. Przesłanki politycznego rozstrzygnięcia tego problemu M. Römer przedstawił we wcześniejszych swoich pracach: "Stosunki etnograficzno-kulturowe na Litwie" (Kraków 1906) oraz "Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego" (Lwów 1908), a także w wielu artykułach polemicznych z okresu lat 1906–1908. W niniejszym artykule M. Römer ukazuje przeszkody stojące na drodze formowania obywatelskiego społeczeństwa na Litwie na początku XX w. i stworzenia warunków do powstania polsko-litewskiego państwa konfederacyjnego. Zdaniem autora odpowiedzialność za to ponoszą polscy endecy, którzy Litwę traktowali jako region Polski, konserwatyści litewscy (narodowcy i chadecja), dążący do odizolowania się od społeczeństwa

polskiego na Litwie na zasadzie etnolingwistycznej lub też pragnący jego asymilacji, jak również spora część Polaków litewskich, którzy nie rozumieli dążeń litewskiego ruchu narodowego. Ów artykuł M. Römera stanowi zarazem swoiste studium futurologiczne, w którym przedstawia własną wizję modelu struktury polityczno-społecznej Litwy. Jego zdaniem model ten w oparciu o obywatelskie społeczeństwo Litwy i Białorusi byłby w stanie przedłużyć historyczne tradycje Wielkiego Księstwa Litewskiego, a zarazem nie stanowiłby przeszkody w narodowościowej samorealizacji społeczeństwa litewskojęzycznego.